

УДК [81'373.21+353.8](477-25)“1941/1943”+069.8

© *Віталій ГЕДЗ*

ТОПОНІМІКА КИЇВСЬКИХ ВУЛИЦЬ ПЕРІОДУ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941 – 1943 рр. В ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Досліджується зміна назв вулиць в Києві періоду нацистської окупації, зокрема намагання гітлерівців інсталювати в українську міську топоніміку власні символи. На основі джерел та фахової літератури, частина яких зберігається у фондівій колекції Національного музею історії України у Другій світовій війні, висвітлюється процес перейменування київських вулиць. Акцентується увага на нових назвах вулиць, з'ясовується походження топонімів (історичні чи німецькі). Подано найповніший список вулиць, які були перейменовані.

Ключові слова: *топоніміка, фахова література, Національний музей історії України у Другій світовій війні, перейменування, вулиця, Київська міська управа.*

21 травня 2015 р. Президент України підписав закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». У першу чергу дію документа поширили на топонімічні назви населених пунктів України.

З чим це пов'язано, досить вдало ще в 2013 р. пояснила дослідниця Т. Себта: «Кожне місто поряд з історичними назвами своїх вулиць і майданів, що витримали перевірку часом інколи протягом століть, має ще цілу низку т. зв. символічних топонімів, які є виразниками державної політики, формування нею історичної пам'яті, ідейних та національних цінностей. Будь-яка державна влада утверджує та ідентифікує себе через свої певні «символи», якими можуть бути знакові постаті, події або інші атрибути, котрі увічнюються в «символічних» назвах, зокрема топонімах. Символічні топоніми дуже мінливі. Це пов'язано із зміною держави у випадку загарбання, приєднання, об'єднання і т. д. або силовою зміною правителя, державного устрою чи влади» [1, 38].

В історії України це вже не перша зміна топонімічних назв. Нині дослідниками вивчені усі періоди перейменування вулиць. Ми у своїй науковій

розвідці розглянемо питання дослідження істориками зміни назв київських вулиць у період нацистської окупації. Саме цей відрізок часу є яскравим прикладом того, як у назвах вулиць знайшли відображення дві національні ідеї, адже, з одного боку, окупанти на завойованих територіях утверджували свої культурні цінності, а з другого боку, – обіцяли підтримувати українські національні прагнення.

Топонімія Києва під час нацистської окупації є маловивченою темою в історії України, хоч науковці уже неодноразово зверталися до неї на сторінках наукових видань.

Одним із перших перелік нових назв представив у своєму дослідженні Ю. Войцеховський. Учений подає у списку 24 вулиці, не зазначаючи дат зміни назв [2, 64]. Історик, склавши таблицю нових назв київських вулиць, посилається на дослідження Л. Абраменка і В. Абаїмової [3, 9 – 12].

Наступним, хто здійснив спробу перерахувати нові назви київських вулиць, став Д. Малаков. У своєму фотоальбомі «Київ 1939 – 1945» він подав перелік із 15 вулиць. Дату перейменування вказав 19 листопада 1941 р. [4, 272]. Джерелом гітлерівських назв Д. Малаков зазначає документ із Державного архіву Київської області [5].

У фотоальбомі «Київ 1939 – 1945: post scriptum», який побачив світ у 2009 р., Д. Малаков додав німецький план Києва періоду окупації, який супроводжується анотаціями щодо назв вулиць [6, 218 – 224]. Автор його датував 1943 р. Згідно з анотацією дослідника, до його попереднього переліку додалися вул. Кірова – Тодтштрассе; Карла Маркса – Миколаївська; Червоноармійська – В. Васильківська; Горького – Кузнечна; Січневого повстання – Шобертштрассе; шосе Героїв стратосфери – Кадетське. Останні чотири назви були відсутні в переліку Ю. Войцеховича.

Дмитро Малаков, на відміну від попередника, не подав назв площ та вулиць Паньківської – Панька Куліша; Садової – генерал-фельдмаршала фон Браухіча; Щорса – Гетьмана Петра Дорошенка; Петрівської алеї – Алеї Беніто Муссоліні. Також окремі німецькі назви вулиць у авторів не збігаються. Так, Ю. Войцеховський вул. О. Гончара називає вул. В. Антоновича, вул. Карла Маркса – Г. Сковороди, а Д. Малаков відповідно вул. В. Леонтовича та Миколаївська.

Більш докладно вивчила зміни назв вулиць за гітлерівської окупації Т. Себта. За її авторства світ побачили уже 3 дослідження з цієї тематики. У статті «Невідомий план Києва 1943 р.», яка була надрукована в 2007 р., дослідниця насамперед зазначає, що твердження Д. Малакова про перейменування всіх вулиць на 19 листопада 1941 р. є помилковим [7, 105 – 117]. Оскільки в документах за 1942 р. ще зазначаються старі назви вулиць, які згідно з фотоальбомом «Київ 1939–1945» на той момент були змінені. Надумку Т. Себти, масові перейменування вулиць відбулися у другій половині 1942 р. [7, 105].

У своєму дослідженні авторка використовує план центральної частини Києва, який було віднайдено в Центральному державному архіві вищих органів

влади України. Цей документ дослідниця зіставляє з офіційними документами і датує січнем – березнем 1943 р. Після детального аналізу вона склала перелік із 38 вулиць, які були позначені на плані [7, 114 – 116]. У ньому 10 назв вулиць не були змінені (Борщагівська, Глибочицька, Керосинна, Лагерна, Лисенка, Наводницьке шосе, Преображенська, Саксаганського, Старонаводницька, Верхній Вал). Проте у списку вулиць Т. Себти наявні 11 нових гітлерівських назв, яких не згадували попередники (Червоних командирів – Стара Житомирська; Мельника – Дорогожицька; Урбановича – Еспланадна; Ворошилова – Велика Підвальна; Горвіца – Велика Житомирська; Фрунзе – Кирилівська; Арсенальна – Московська; Дніпровський узвіз – Микільський узвіз; Мишиловська – Печерське шосе; 1-го Травня – Чернігівське шосе; Авіаційна – Волинська). Дат, коли було змінено топоніми, Т. Себта не вказує.

У статті «Топонімічні перейменування в окупованому Києві (1941 – 1943 рр.)», яка побачила світ у 2010 р., Т. Себта подає уже дещо менший перелік вулиць [8, 195 – 213]. У ньому 21 пункт, а назви складені на основі списку вулиць Києва від 13 жовтня 1942 р., планів міста за січень – квітень 1943 р. та фотоальбому «Київ 1939 – 1945» Д. Малакова.

Однак у цьому переліку наявні 4 нові назви, які не вказувалися в попередніх списках (Кріпосний провулок – Фестунгсгассе; 25 Жовтня – Берлінерштрассе; Донського – Панковервег (до 4 липня 1942 р.) й Поліцайвег; Спартак – Фон Шляйфер Плац). Також дослідниця зазначає ще дві німецькі назви, проте вона не змогла встановити радянський аналог. Фермесунгсштрассе (район сучасних вулиць Іссацяна, Шолуденка, проспекту Перемоги, Борщагівської, проспекту Повітрофлотського, В. Чорновола) та Цвайте – Реджімент-Інфантеріштрассе (район сучасних вулиць Петропавлівської, Шполянської, Рилєєва, Захарівської, Теліги, Фрунзе, Терьохіна). Крім змінених назв, у цьому дослідженні Т. Себта вказує дати перейменувань, зокрема вона з'ясувала, що переважна більшість змін назв припадає на липень – жовтень 1942 р. [8, 195 – 213].

Цей же перелік назв 21 вулиці Т. Себта подала у статті «Топонімія Києва і Рівного у 1941 – 1944 рр.: тенденції і характер перейменувань» [1, 38 – 51]. Проте в самому дослідженні авторка більш детально зупинилася на процесі змін назв вулиць.

Зокрема Т. Себта, зокрема, зазначає, що Київська міська управа підготувала проект про зміни назв вулиць ще в листопаді 1941 р. Однак окупаційною владою він був відкинутий. Нова німецька влада звернулася до перейменування вулиць уквітні – жовтні 1942 р. У переважній більшості, на думку дослідниці, змінювалися назви тих вулиць, на яких проживали представники окупаційної влади. Тим самим Київ вони прагнули перетворити на маленький аналог своєї батьківщини. Також окремим вулицям поверталися історичні назви, а частина нових назв з'явилася в результаті перекладу старих назв на німецьку мову [1, 42 – 43].

У 2012 р. світ побачила книга «Київ очима ворога», яка стала результатом спільної роботи науковців Національного музею історії України у Другій світовій

війні та Інституту історії України НАН України [9]. У ній вони провели власне дослідження назв вулиць Києва за гітлерівської окупації. Результати проведеної роботи викладено в топонімічному списку наприкінці книги [9, 500 – 501]. Цей перелік містить 8 нових назв, які не подавалися в роботах інших дослідників (узвіз Лівера – Андріївський узвіз; вул. Революції – Володимирський узвіз; Музейний пров. – Лаврський пров.; Урядова пл. – Михайлівська пл.; Свердлова – Прорізна; Узвіз Смирнова – Вознесенський узвіз; пл. Герої Перекопу – Софійська пл.; Жертв Революції – Трьохсвятительська).

Результати досліджень нинішніх праць із топоніміки Києва періоду гітлерівської окупації дають можливість скласти таку зведену таблицю:

	Історична назва	Назва на вересень 1941 р.	Окупаційна назва	Сучасна назва
1	Банківська	Орджонікідзе	Бісмаркштрассе	Банкова
2	Виноградна	Виноградна	Варігерштрассе	Богомольця
3	Володимирська	Короленка	Короленка (Ю. Войцеховський, «Київ очима ворога»); Володимирська (Д. Малаков, Т. Себта)	Володимирська (із січня 1944 р.)
4	Маловолодимирська	Чкалова	В. Антоновича (Ю. Войцеховський, Т. Себта); В. Леонтовича (Д. Малаков, «Київ очима ворога»)	О. Гончара
5	Миколаївська	Карла Маркса	Г. Сковороди (Ю. Войцеховський); Миколаївська (Д. Малаков, «Київ очима ворога»)	Архітектора Городецького
6	Олександрівська	Кірова	Тодтштрассе	М. Грушевського
7	Кінна пл.	пл. III Інтернаціоналу	Майдан Адольфа Гітлера	Європейська пл.
8	Безаківська	Комінтерну	Банхофштрассе	С. Петлюри
9	Ринкова пл.	Червона пл.	Запорізька пл.	Контрактова пл.
10	Липська	Р. Люксембург	Німецька (Ю. Войцеховський, Д. Малаков) Тюрінгерштрассе (до 28.11.1941 р.); Дойчештрассе (до 11. 1943 р.) (Т. Себта)	Липська

11	Лютеранська	Енгельса	Лютерштрассе	Лютеранська
12	Хрещатицький майдан	пл. Калініна	Майдан 19 вересня	Майдан Незалежності
13	Єлизаветинська	Чекістів	Готенштрассе	П. Орлика
14	Паньківська	С. Халтуріна	Панька Куліша	Паньківська
15	Бульвар Петра Великого	Петрівська алея	Алея Беніто Муссоліні	Петрівська алея
16	Підсадний пров.	Садова	Генерал-фельдмаршала фон Браухіча	Садова
17	Львівська	Артема	Лембергштрассе	Січових стрільців
18	Караваєвська	Толстого	Шевченкоштрассе	Толстого
19	Караваєвська пл.	пл. Толстого	Майдан Крутянських героїв	пл. Толстого
20	Фундукліївська	Леніна	Театрштрассе	Б. Хмельницького
21	Хрещатик	Хрещатик	Айхгорнштрассе	Хрещатик
22	Бібіковський б-р	б-р Т. Шевченка	Ровноверштрассе	б-р Т. Шевченка
23	Левашовська	К. Лібкнехта	Горст Вессельштрассе	Шовковична
24	Щорса	Щорса	Гетьмана П. Дорошенка	Є. Коновальця
25	В. Васильківська	Червоноармійська	В. Васильківська	В. Васильківська
26	Кузнечна	Горького	Кузнечна	В. Антоновича
27	Микільська	Січневого повстання	Ріттер фон Шобертштрассе	Мазепи; Лаврська
28	Повітрофлотське шосе	Героїв стратосфери	Кадетське шосе	В. Чорновола
29	Кріпосний пров.	Кріпосний пров.	Фестунгсгасе	Кріпосний пров.
30	Іванівська	25 Жовтня	Берлінерштасе (до 13.10.1942 р.); Інститутська (до 11.1943 р.)	Інститутська
31	Липський пров.	Бориса Донського	Панковервег (до 13.10.1942 р.); Поліцайвег (до 11.1943 р.)	Липський пров.
32	Миколаївська пл.	пл. Спартака	Фон Шляйфер Плац	пл. І. Франка
33			Фермесунгсштрассе	район вул. Ісаакяна, Шолуденка, просп.Перемоги, вул. Борщагівської, просп. Повітрофлотського і вул. В. Чорновола

34			Цвайте-Реджімент- Інфантеріштрассе	район вул. Петропав- лівської, Шполянської, Рилєєва, Захарівської, О. Теліги, Фрунзе та О. Терьохіна
35	Дегтярівська	Червоних командирів	Стара Житомирська	Дегтярівська
36	Брест-Литовське шосе	Безіменна	Брест-Литовське шосе	просп. Перемоги
37	Є. Нероновича	Воровського	Бульварно- Кудрявська	Бульварно- Кудрявська
38	Велика Дорогожицька	Мельника	Дорогожицька	Мельникова
39	Суворовська	Урбановича	Еспланадна	Суворова
40	Ярославів Вал	Ворошилова	Велика Підвальна	Ярославів Вал
41	Горвіца	Горвіца	Велика Житомирська	Велика Житомирська (із січня 1944 р.)
42	Плосьька	М. Фрунзе	Кирилівська	Кирилівська
43	Театральна	Театральна	Лисенка	Лисенка
44	Арсенальна	Арсенальна	Московська	Московська (із січня 1944 р.)
45	Узвіз Є. Бош	Дніпровський узвіз	Микільський узвіз	Алея Героїв Крут
46	Наводницьке шосе	Наводницьке шосе	Наводницьке шосе	просп. Возз'єднання
47	Павлівський пров.	Академіка Павлова	Павлівська	Павлівська (із січня 1944 р.)
48	Мишиловська	Мишиловська	Печерське шосе	Наддніпрянське шосе
49	шосе на Чернігів	вул. 1-го Травня	Чернігівське шосе	Броварський просп.
50	Авіаційна	Авіаційна	Волинська	Волинська
51	Андріївський узвіз	узвіз Лівера	Андріївський узвіз	Андріївський узвіз (із січня 1944 р.)
53	пров. Цитадель-2	Музейний пров.	Лаврський пров.	Лаврський пров.
54	Михайлівська пл.	Урядова пл.	Михайлівська пл.	Михайлівська пл.
55	Мартинівська	Свердлова	Прорізна	Прорізна
56	Вознесенський узвіз	Узвіз Смирнова	Вознесенський узвіз	Вознесенський узвіз
57	Старокиївська пл.	пл. Героїв Перекопу	Софійська пл.	Софійська пл.
53	пров. Цитадель-2	Музейний пров.	Лаврський пров.	Лаврський пров.
54	Михайлівська пл.	Урядова пл.	Михайлівська пл.	Михайлівська пл.
55	Мартинівська	Свердлова	Прорізна	Прорізна

56	Вознесенський узвіз	Узвіз Смирнова	Вознесенський узвіз	Вознесенський узвіз
57	Старокиївська пл.	пл. Героїв Перекопу	Софійська пл.	Софійська пл.
58	Трьохсвятительська	Жертв Революції	Трьохсвятительська	Трьохсвятительська

У таблиці представлено 58 назв вулиць, які було змінено за період панування гітлерівців у столиці. Як бачимо, у трьох випадках дослідники не прийшли до однозначної думки щодо німецьких назв вулиць (№ 3 – 5). У двох випадках не встановлено, які саме вулиці отримали ці назви (№ 33, 34). І найцікавішим, на нашу думку, є те, що у п'яти варіантах київські вулиці й мають назви, які їм були надані нацистським режимом, хоча уже пережили не одну зміну політичної влади (№ 3, 41, 44, 47, 51).

Отже, ми переконалися, що тривалий час питання топоніміки Києва за гітлерівської окупації мало привертало увагу науковців. Нині усе більше з'являється досліджень з історії зміни назв вулиць. Проте вони не дають остаточної відповіді на всі запитання. Так, не встановлено точних дат змін назв вулиць, не описано механізм перейменування за гітлерівської окупації, не існує повного переліку всіх вулиць, назви яких було змінено в 1941 – 1943 рр. Не сприяє висвітленню цих та інших питань інформація, що міститься в документах того часу та спогадах очевидців подій, оскільки вона здебільшого суперечлива. Тому слід сподіватися на те, що у майбутньому всі документи будуть введені до наукового обігу, а дослідники матимуть змогу заповнити всі лакуни в топоніміці Києва часів гітлерівського панування.

Джерела та література:

1. Себта Т.М. Топонімія Києва і Рівного у 1941 – 1944 рр.: тенденції і характер перейменувань // Пам'ятки України. – 2013. – № 4. – С. 42 – 50.
2. Войцеховський Ю. Київ в роки війни (на допомогу вчителю історії). Частина II. Два роки над прірвою (1.10.1941 – 6.11.1943) // Історія в школі. – 2002. – № 11 – 12. – С. 60 – 72.
3. Абаїмов В. Київський процес: невідомі сторінки судової справи // Історія в школі. – 2002. – № 1. – С. 9 – 12.
4. Малаков Д. Київ 1939 – 1945. Фотоальбом. – К.: Кий, 2000. – 462 с.
5. Державний архів Київської області. – Ф. Р-2356. – Оп. 1. – Од. зб. 50.
6. Малаков Д. Київ. 1939 – 1945. Post scriptum. – К., 2009. – 224 с.
7. Себта Т.М. Невідомий план Києва 1943 р. // Пам'ятки України. – 2007. – Ч. 1. – С. 105 – 117.
8. Себта Т.М. Топонімічні перейменування в окупованому Києві // Київ і кияни. Матеріали щорічної науково-практичної конференції (Музей історії міста Києва). – К.: Кий, 2010. – Вип. 10. – С. 195 – 213.
9. Київ очима ворога: дослідження, документи, свідчення. – К., 2012. – 504 с.

© **Виталий ГЕДЗ**

ТОПОНИМИКА КИЕВСКИХ УЛИЦ ПЕРИОДА НАЦИСТСКОЙ ОККУПАЦИИ 1941 – 1943 гг. В ИСТОРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Исследуется изменение названий улиц в Киеве периода нацистской оккупации, в частности попытки гитлеровцев ввести в украинскую городскую топонимику собственные символы. На основе источников и специальной литературы, часть которых хранится в фондовой коллекции Национального музея истории Украины во Второй мировой войне, освещается процесс переименования киевских улиц. Акцентируется внимание на новых названиях улиц, выясняется происхождение топонимов (исторические или немецкие). Представлен самый полный список улиц, которые были переименованы.

Ключевые слова: *топонимика, профессиональная литература, Национальный музей истории Украины во Второй мировой войне, переименование, улица, Киевская городская управа.*

© **Vitalii HEDZ**

PLACE NAMES OF THE STREETS IN KIEV DURING THE NAZI OCCUPATION 1941 – 1943's. IN HISTORICAL RESEARCH

Investigate changing the place names of streets in Kiev during the Nazi occupation, including efforts to install the Nazis in the Ukrainian city place names own characters. Based on the sources and professional literature, some of which is stored in a stock collection of the National Museum of the History of Ukraine in World War II, highlights the process of renaming streets of Kiev. The attention is focused on the new street names, origin of names appears (or historical or German). Posted the most complete list of streets have been renamed.

Key words: *place names, professional literature, National Museum of the History of Ukraine during World War II, rename, street, Kyiv City Council.*